

GRADIVO ZA STAVBNO ZGODOVINO LOŠKEGA GRADU

Loški mestni gospod je bil cerkveni fevdalec, doma iz daljnega Freisinga. Že zelo zgodaj nam viri poročajo o dvoru freisinških škofov v Loki. Kosovo Gradivo navaja najzgodnejše letnice o dvoru (*curtis, curia*) leta 1074 in 1160 (1). Ta dvor lahko postavimo v Stari dvor (1074) ali mogoče v Staro Loko (1160) (2). Na Kranclju so zgradili v 12. stoletju romanski stolpasti grad izrazito obrambnega značaja, tega je potres leta 1511 porušil. Leta 1954 so temelje tega stolpa odkopali (3, 4, 5). Leta 1202 viri omenjajo močno utrjeni grad v Loki (*castrum firmissimum in Lonca*) (6), za katerega domneva Cene Avguštin, da bi lahko že bil predhodnik današnjega loškega gradu (3). Najkasneje do 1270 je bil sedež loškega oskrbnika prenesen s Kranclja na mesto današnjega gradu (4). Grad na Kranclju se pozneje vedno imenuje zgornji stolp v nasprotju s spodnjim stolpom (*die untere Burg nieder vest*) kot je izpričano v listini iz leta 1360 (7), ali stari stolp nad gradom (*turris antiqua super castrum*) (8). Zanimivo je, da sta na istem pobočju bila kar dva gradova. Verjetno je bil spodnji grad bolj udoben kot zgornji stolp in so se okoli spodnjega grajskega stolpa gotovo že nizala druga poslopja. Nas zanima spodnji grad, ki je stal na mestu današnjega. Osnova tega gradu je bila prav taka kot pri stolpu na Kranclju. Taki gradovi so imeli pravokoten tloris, ki se je razvil iz rimskega burga, stolpastega gradu na nekdanjem rimskem limesu. Bil je tak grad strogo obrambnega značaja in je imel največkrat vhod v nadstropju, okoli obzidje in še jarek za vodo. V različnih deželah so take gradove različno imenovali. Nam so najbolj znana francoski in nemški naziv — donjon ali Bergfried. Tak stolp se nam je ohranil v temelju tudi na dvorišču loškega gradu in je skrit pod nivojem današnjega dvorišča. Podrli so ga proti koncu 19. stoletja.

Točne podobe, kakšen je bil grad do potresa leta 1511, si ne moremo natančno rekonstruirati. Glavni del je zavzemal stolp, vendar so 1961. leta pri zniževanju nivoja kleti v severozahodnem traktu gradu našli dva temeljna zidova (9), za katera pa ne moremo nedvomno trditi, da sta predpotresna. Koliko prostorov pa je imel grad v začetku 14. stoletja, nam viri natančno poročajo (10). Omenjajo Lavrinovo sobo, Janezovo in kaplanovo sobo, prostor na oboku stolpa, škofovo sobo, veliko in manjšo sobo, kapelo, obednico nasproti kapele, klet, zgornjo in spodnjo shrambo itd. Iz zgoraj navedenih prostorov moremo sklepati, da niso bili vsi v stolpu, donjonu, ampak da so se pričela nizati ob stolpu posamezna poslopja ne več strogo obrambnega značaja.

Leta 1511 je hud potres uničil poleg drugih gradov na Kranjskem tudi Stari grad pod Lubnikom in Zgornji stolp na Kranclju. Obeh gradov podjetni

škof Filip, ki je takrat vladal, ni več obnovil in sta od takrat razpadala. Zelo pa se je zavzel za loški grad, o čemer nam pričajo kar tri kamnite napisne plošče. V pritličju grajskega hodnika je danes vzidana plošča z latinskim tekstom, ki je bila prvotno na srednjem, danes porušenem stolpu. Leta 1515 je škof Filip začel grad od temeljev popravljati in je leta 1516 dvignil stavbo iz ruševin. Poskrbel je tudi, da je bil grad v naslednjih letih popolnoma obnovljen (11). Besede »a fundamentis ceptam« kažejo, da je bil grad tako hudo porušen, da so ga morali temeljito obnoviti (11). O potresu govori še druga plošča, vzidana nad bivšim vhodom v grad z mestne strani. Tekst je nemški in skoraj identičen z latinskim. Tretja plošča je vzidana na podnožje kapele in nam pove, da je bil ta stolp dograjen leta 1526. Plošče je izklesal isti mojster, ki je izdelal tudi Schwarzov nagrobnik v starološki cerkvi. Schwarzovo napisno ploščo na bivšem župnišču na Mestnem trgu šteje 38 in ploščo škofa Filipa na loški kašči. Dr. Emilijan Cevc je temu za sedaj neznanemu kvalitetnemu kamnoseku nadel ime Mojster Filipove plošče (12). Po potresu je grad dobil nekako takšno podobo, kot jo vidimo na prvih upodobitvah Loke sredi 17. stoletja. Z večjimi spremembami v 18. stoletju pa je grad le obdržal tako obliko do konca prejšnjega stoletja.

Če pričnemo opis najprej pri okroglem stolpu na jugozahodu, vidimo, da se ta skozi stoletja na zunan skoraj ni spreminjal. Precej visoko od tal, kjer poševen škarpasti del preide v ravno steno, ga močan renesančni polkrožno profilirani zidec loči od zgornjega dela in mu daje kompaktni videz bastije. Na mesto nekdanjih majhnih lin ima danes neprimerna, moderna okna. Tudi stropi in notranja razdelitev prostorov je nova in neprimerna. Mogoče še pred baročno dobo je stolp dobil nadstrešni stolpič, majhni stražni stolpiči nad steno pa so odpadli. V tem stolpu so bile grajske ječe, saj v listini iz leta 1654 (13) piše, da je treba popraviti podstrešne tramove na zadnjem grajskem stolpu, kjer sta tezalnica in ječa za zločince. Tramovi so bili slabi, zato so se bali snega. Leta 1659 je bilo delo končano. Prekrit je bil tudi ostali del gradu. Iz Ljubljane so dobili 2000 kosov strešne opeke. Židar Jurij Škrle in njegov pomočnik sta dobila 25 goldinarjev za prekritje. Za opeko so plačali 16 goldinarjev in 40 krajcarjev. Pri likofu so popili 10 bokalov vina po 10 krajcarjev, kar znaša en goldinar in 40 krajcarjev starega denarja (14).

Trakt med okroglim stolpom in kapelo ni bil posebno ugleden. Na obrambni zid so bila v različni višini prislonjena gospodarska poslopja. Tak se je ta del ohranil do leta 1892, ko so uršulinke pričele z modernizacijo gradu. Na podstrešju se še danes vidi, da so bila stara gospodarska poslopja mnogo nižja od okroglega stolpa in kapele. Danes pa se streha novega nunskega trakta, pozidanega po Treovih in Molinarovih načrtih, zajeda v oba stolpa. Nunska predelava gradu je trajala še vse tja v prvo desetletje 20. stoletja. Leta 1962 je bil ta trakt ponovno prezidan. Na južni zunanjščini so zazidali neprimerno velika okna in napravili majhne, galerijski svetlobi primerne odprtine. Na dvoriščni strani so izbili premasivne arkade, ki pa vendarle nekoliko poživijo grajsko dvorišče.

Kapela v vogalu južnega in vzhodnega grajskega trakta je bila, kot smo že omenili, zgrajena leta 1526. Te letnice pa ne smemo prenesti kar na današnjo kapelo, saj jo vse stare upodobitve Loke še v 17. stoletju prikazujejo kot okrogel stolp z nadstrešnim stolpičem na sredini stožčaste strehe ter z več malimi stražnimi stolpiči na obodnem zidu. Ta kapela je imela nižji nivo kot sedanja ter je bila podkletena, saj še danes opazimo na podnožju stolpa glo-

boke okenske odprtine, ki se lijakasto širijo proti zunanjsčini. Enako kot zahodni stolp ima tudi kapela močan renesančni zidec kot tedanja utrdjena arhitektura bastij. Kdaj je dobila kapela današnji videz, je težko reči. Slika Loke iz leta 1697 nam jo kaže kot okroglo nizko stavbo. Natančnejše upodobitve Loke v 18. stoletju pogrešamo. Slike iz začetka 19. stoletja pa nam že kažejo današnji videz. Leta 1639 (14) so dobili učitelj in pevci na dan blagoslavljanja grajske kapele po 1 goldinar in 30 krajcarjev. Vendar kot nam kažejo slike v Loškem muzeju, je bila kapela takrat še okrogla stavba. Leta 1646 so napravili nad grajsko kapelo majhen zvonik in predlagali grajskemu oskrbniku, da ga pokrije s pločevino (15). Na starih slikah je nadstrešni zvonik dobro viden in ima stožčasto streho. Današnji videz kapele je baročen. Okroglo osnovo so nekoliko znižali, klet zasuli in s tem zvišali nivo tal.

Levo: Loški grad pred predelavami konec prejšnjega stoletja. — Desno: Maketa gradu po upodobitvah iz 17. stoletja — (foto F. Stukl)

Iz okroglega tlorisa so kapelo pozidali v obliki osmerokotnika. Na zgodnji barok nam kaže izredna višina kapele, ki pa je pogojena tudi v tem, da so lahko prisostvovali liturgičnemu opravilu tudi tisti v nadstropju. Kapela je kupolasto obokana. Na podstrešju se lepo vidi, kako je zidovje stolpa podaljšano tako, da teže strehe nosi le zunanji obod, nič pa kupolasti obok. V baroku je dobila kapela tudi baročen čebulasti zvonik, kakršnega nam kažejo upodobitve Loke v 19. stoletju. Današnja oblika stolpiča je iz konca 19. stoletja in ga je postavil mojster Belec iz Št. Vida nad Ljubljano (7). Baročno prezidavo lahko podpremo s podatkom, da so leta 1723 zopet posvetili kapelo. Verjetno je to letnica dokončanja del. Za novo posvetitev je bil celo napravljen leta 1722 nov oltar (7). Ostala dva oltarja sta bila dokončana do srede stoletja. Od baročne opreme kapele se nam je ohranila le Bassova oltarna slika svete Ane. Danes so v kapeli shranjeni zlati oltarji iz porušene cerkve v Dražgošah.

Trakt med kapelo in severovzhodnim vogalom je danes enoten, pod eno streho, po potresu pa ni bil. Na temelju tega vzhodnega trakta vidimo staro tehniko zidanja z razbremenilnimi loki. Popotresni objekti na tem današnjem mestu so bili veliko manjši. Slike iz 17. stoletja nam kažejo še precej praznega prostora, ki ga omejuje le visok zid z zobčastim nadzidkom (cinami). Nizko zidano poslopje je bilo zleknjeno le proti severovzhodnemu vogalu, ki je bil bolj plastično poudarjen, saj sega za nekaj metrov proti vzhodu. Slike kažejo ta severovzhodni vogal kot nekak stolp, kar je tudi bil, podobno kot

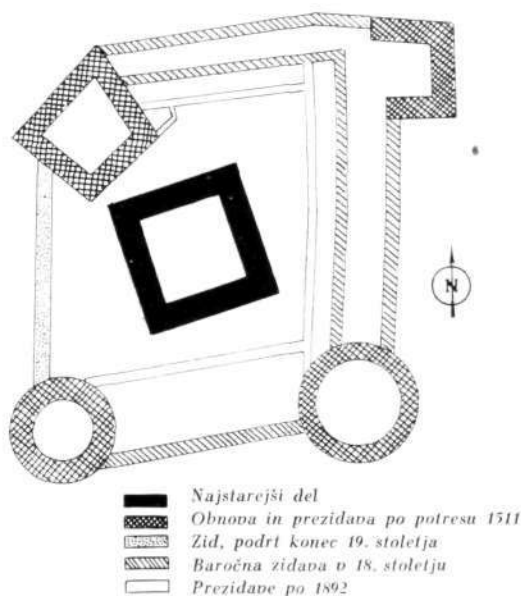
severozahodni vogal. Tako je bil grad po potresu v voglih najtrdnjši, z dvema okroglima stolpoma in dvema manj poudarjenima stolpastima vogalom. Tak je tudi stilno ustrezal dobi nastanka. Če se povrnemo k našemu severovzhodnemu stolpu, vidimo že na portalu v pritličju (tam kjer je bil vhod med loškimi poletnimi prireditvami), da je od potresa sem najmanj spremenjen. Polkrožno zaključen, gotsko posnet portal je podoben portalom v Loki iz tega časa. Pozneje je bil portal povišan na ta način, da so mu prag poglobili in podboje podzidali z opeko. Takšen je danes kar preozek za svojo višino. V kletnih prostorih tega rizalita se lepo vidijo stari križni in banjasti oboki. Vzhodni trakt so spravili pod eno streho v prvi polovici 18. stoletja, takrat ko so prezidali kapelo. Skof baron Janez Francišek Egker pl. Kampfling in Lichteneg je dal severovzhodni del graščine nad samostanom močno prevezati z železnimi vezmi (7). Verjetno je bil ta severovzhodni rizalit že takrat potreben obnove in gotovo so ga takrat tudi povišali. Pokorn pravi za tega škofa, da je bil velik prijatelj zidarstvu in umetninam, zato smemo domnevati, da sta takrat dobila severni in vzhodni trakt enotno pozidavo, zaradi česar je severovzhodni rizalit izgubil poudarek. Ohranjeni kamniti okenski okvirji v pritličju hodnika kažejo na ono obdobje. Tudi leseni stropi, danes ometani, kažejo na baročen čas. Današnji hodnik, v katerega vstopi obiskovalec muzeja, pa je bil pozidan k severnemu in vzhodnemu traktu po letu 1892. Če pazljivo pogledamo z dvorišča na streho, vidimo, kje so ostrešni tramovi (špirovci) podaljšani, saj se tam streha manj strmo zalomi.

Severni trakt je prav tako plod baročnih prezidav v 18. stoletju. Verjetno je imel pred 18. stoletjem nekoliko drugačen tloris, vendar bi ga z dvomom postavili na novo odkrite zidove v kleti. Spet se lahko opremo na upodobitve, ki v 17. stoletju kažejo ta del še nizek in neenoten, v začetku 19. stoletja pa že tak, kot je danes. Star pa je skrajni severozahodni del trakta, ki je nekoliko zalomljen proti jugu. Ta del je najmanj spremenjen in je ohranil verjetno tudi svojo višino. Na starih upodobitvah ga vidimo kot stolp, vsaj tako ime mu do leta 1892 smemo dati, saj je kot stavbna masa izstopa! od ostalih objektov.

Skozi ta stolp je bil tudi glavni vhod preko mostu, kot kaže upodobitev Loke s Kranceljem. Zahodna stranica gradu je bila le zazidana z visokim zidom s pokritim obrambnim hodnikom. Ta zid kaže še Beneschova upodobitev gradu od vrtni strani. Zid so konec 19. stoletja podrli, tako da je danes grajsko dvorišče odprto proti zahodu. Grad so uršulinke na severovzhodu povezale s samostanom s stopniščnimi zgradbami, ki so se na vzhodnem traktu precej visoko zajedle v grajsko steno. Prvotni Treov načrt je s secesionistično občuteno poševno stavbo bil mnogo boljši od današnje izvedbe, ki pa je bila prav gotovo cenejša.

Grajsko dvorišče je bilo tako obzidano s stavbami. Pomuditi pa se moramo še pri podriem srednjem stolpu. Bil je prva zgradba loškega gradu. Ohranjen tloris kaže, da gre za romanski donjon, podoben kot na Krancelju. Za primer navaja Cene Avguštin (5) grad Altregensberg v Švici in Eschborn pri Frankfurtu (5). Oba gradova sta še iz srede 11. in 12. stoletja. Pri loški zasnovi donjona si moramo verjetno odmisleti jarek okrog stolpa, njegovo vlogo je gotovo prevzelo obzidje ali suh jarek (graben). Loški donjon ni bil starejši od 13. stoletja, zato ga smemo primerjati tudi s tedanjimi češkimi in madžarskimi gradovi (16). Da je bil res od temelja na novo zazidan, nam pove že omenjena napisna plošča in pa Pokornova notica, da so ob podiranju

našli v zidu zdobljeno ploščo z grbi freisinških škofov (7). Po Pokornu in po Treovih načrtih je stranica stolpa merila 18 metrov, zid pa je bil debel po 3 metre, o čemer so se prepričali ob izkopavanjih leta 1964 (9). Pod stolpom je bila klet z močnim podpornikom iz rezanega kamna (7). Pri izkopavanju niso odkrili kleti zaradi premajhne površine sonde. Vendar so sonde pokazale, da se Treov tloris točno ujema z merami zasutega temelja. Ob izkopavanju niso našli stopnice, začrtanih ob stolpu. Izkop je pokazal, da so to bile lesene stopnice, za katere pravi Pokorn, da so iz novejšega časa (7). V samem zidu temelja so odkopali ozek jašek, ki se nadaljuje v približno 1,5 metrov visokem in 12 metrov dolgem poševno se spuščajočem rovu proti jugu, vse do zunanje grajske stene. Čemu je ta rov služil, si razni strokovnjaki še niso na jasnem. Pokorn poroča, da stolpovo zidovje nad zemljo ni bilo posebno trdno

Shematični tloris loškega gradu (narisal F. Stukl)

in ga je bilo moč podreti, pri tleh pa so morali razstreljevati. Logično zaključiti, da so obliko stolpa v 16. stoletju obdržali, zato se je zdel stolp star na pogled (7).

Kdo je bil obnovitelj loškega stolpa po potresu, so dolgo ugibali. Čeprav pravi Pokorn, da so obdržali staro obliko stolpa, nam prva upodobitev Loke na Merianovi podobi iz leta 1649 kaže grajski stolp s konzolnim vencem, kar mu daje renesančni karakter. Nad tem konzolnim nadstropjem pa je seveda imel zobčasti nadzidek iz rezanega kamna, namenjen obrambi. Ta se je že v drugi polovici 17. stoletja moral umakniti in piramidasta streha je segla prav do konzolnega venca, ki je s tem nekoliko izgubil na svoji plastičnosti. Ohranil pa je stolp do konca oba stražna stolpiča na jugozahodnem in severovzhodnem vogalu. Graditelja stolpa je odkril v računih v Münchenskem arhivu dr. Pavle Blaznik. Leta 1521 je stavbenik Jurko Mawrer pozidal srednji stolp. Mojstra poznamo že od zidave novega prezbiterija in zvonika v Črngrobu (17).

Če pogledamo tloris gradu s poudarjenimi, danes manj naglašenimi vogali, vidimo, da imamo pred seboj trdnjavsko koncipirano graščino italijanskega tipa. Talni načrt je delno prirejen terenu, delno pa je bil temu vzrok srednji stolp in prejšnji temelj. Tako nam tudi formalna analiza po Šumiju (18) opredeli grad v prvo obdobje med leti 1480 do 1530.

Še eno vprašanje se nam postavi — vprašanje prostorov v gradu. Vsi dosedANJI avtorji navajajo kapelo na današnjem mestu. Če je res bila kapela v okroglem stolpu, imamo s tem pri nas že v 16. stoletju realizirano centralno stavbo. Gotovo pa je, da je bil okrogli stolp na današnjem mestu kapele le obrambnega značaja, kar bi nam lahko potrdila majhna okna v danes zasuti kleti, ter posnetki stolpa s prav takimi okni v nadstropju. Tudi podatki, da je bila kapela v 17. in 18. stoletju na novo posvečena, podpirajo to trditev. Šele v baroku so prestavili kapelo v stolp, ki je izgubil obrambno funkcijo, dobro pa je koristil takratni težnji po centralnem prostoru.

Opombe in literatura

1. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, III., št. 284; IV., št. 405.
2. P. Blaznik, Srednjeveški urbarji za Slovenijo IV, Urbarji Freisinške škofije, SAZU Ljubljana 1965.
3. Č. Avguštin, Zgornji stolp na Kranclju in nekdanja župna cerkev v Stari Loki, LR I, 1954.
4. P. Blaznik, Zgornji stolp na Kranclju in Stari grad po Lubnikom ter njuni gradiščani, LR III, 1956.
5. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, str. 316.
6. M. Kos, Gradivo..., V, št. 11.
7. Fr. Pokorn, Loka, krajepisno — zgodovinska črtica, DIS 1894, str. 605.
8. Fr. Štukl, Inventar škofjeloškega gradu iz leta 1515, LR XI, 1964, str. 205.
9. J. Eržen, Začasno poročilo o sondiranju grajskega dvorišča, LR XI, 1964, str. 215.
10. J. Zahn, F R A, III, str. 145—149.
11. P. Simonič, Spominski plošči o potresu leta 1511, LR XI, 1964, str. 208.
12. E. Čevc, Mojster Filipove plošče in problem Jakoba Schnitzerja iz Loke, LR XII, 1965.
13. Fr. Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, Ljubljana 1894, št. 135.
14. Fr. Kos, Doneski, o. d. št. 157.
15. Fr. Kos, Doneski, o. d. št. 224.
16. T. Stefanovičova — A. Fiala, Bratislavaer Burg im IX. — XIII. Jahrhundert, Nitra 1966.
17. E. Čevc, Poznogotski stavbenik Jurko iz Loke, LR XI, 1964, str. 56.
18. N. Šumi, Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1966.

Zusammenfassung

MATERIAL ZUR BAUGESCHICHTE DES SCHLOSSES IN ŠKOFJA LOKA

Den Grundbau des heutigen Schlosses in Skofja Loka bildete ein romanischer Bergfried aus dem 13. Jh. Geschriebene Quellen erwähnen schon im 15. Jh. mehrere Schloßräumlichkeiten, die wir aber heute nicht mehr lokalisieren können. Das Erdbeben des Jahres 1511 zerstörte das Schloß. Der Turm in der Schloßmitte wurde in seiner ursprünglichen Form wiederaufgebaut, doch erhielt er rings unter dem Dach einen neuen konsolenartigen Abschluß im Renaissancestil. Den Turm erbaute der Meister Jurko Mawrer. Rund um diesen zentralen Turm entwickelten sich dann die Schloßbauten, die in ihrer südwestlichen und südöstlichen Ecke in zwei Türme übergehen.

Der südwestliche Turm — wir nennen ihn den runden Turm — stammt aus dem 16. Jh. und hat sich am besten erhalten. Der südöstliche Turm diente von der Barockzeit ab als Kapelle. Der nordöstliche und der nordwestliche Trakt sind in den Ecken nur stärker betont. Im 16. Jh. wurden einzelne Schloßtrakte aufgestockt und wurde auch der Trakt zwischen der Kapelle und dem nordwestlichen Risalit aufgebaut. Größere Umbauten erfuhr damals auch die Kapelle, die im ursprünglichen Wehrturm adaptiert wurde. Ende des 19. Jh. wurden die Wehrmauer, die die Westseite des Schloßkomplexes bildete, und der zentrale Turm, der den längs des nördlichen und westlichen Trakts neuerbauten Gängen die Sonne verdeckte, abgetragen. Anstelle der Wirtschaftsgebäude, die sich früher zwischen der Kapelle und dem runden Turm befanden, wurde nach 1892 nach Plänen Treos und Molinaros ein einheitlicher Trakt erbaut, der vor einigen Jahren zu Zwecken der Museumsgalerie adaptiert wurde.